Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Кравчук Леонід Васильович

УДК316.334.2(477.84), «199/41+316.334.3(477.84)»199/41

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ
(вересень 1939 – червень 1941 рр.)

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів-2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор **Зуляк Іван Степанович**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор **Баран Володимир Кіндратович**, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, завідувач кафедри нової і новітньої історії України;

доктор історичних наук, професор **Кондратюк Костянтин Костянтинович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського;

доктор історичних наук, професор **Марочко Василь Іванович**, Інститут історії України НАН України, головний науковий співробітник відділу історії України 20–30 рр. XX ст.

Захист відбудеться 26 лютого 2020 р. о 12:00 год., на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.12 Львівського національного університету імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 330)

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79601, м. Львів вул. М. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 24 січня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор Р. М. Шуст

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. З приходом радянської влади у вересні 1939 р. Тернопільщина зазнала суспільно-політичних, економічних та національно-культурних змін, які здійснювалися протягом трьох етапів: перший період (вересень – грудень 1939 р.) – діяльність тимчасових органів управління; другий (грудень 1939 – лютий 1940 рр.) – створення органів радянської влади на місцях; третій (лютий 1940 – червень 1941 рр.) – утвердження та розбудова партійних, радянських і господарських управлінських структур.

Висвітлення зазначених трансформацій, здійснених радянськими органами на Тернопільщині впродовж вересня 1939–1941 рр. сприяє розумінню наративу агресивної природи тоталітаризму, насильницького запровадження на приєднаних територіях державних стандартів та зразків, характерних для сталінського режиму в СРСР. Радянські трансформаційні процеси вилились у застосуванні військової сили на початковому етапі захоплення території Тернопільщини; формуванні адміністративно-командної системи управління; авторитарному втручанні компартійних органів у всі сфери життя регіону; націоналізації промисловості та колективізації сільського господарства; насадженні комуністичної ідеології через протистояння з релігійними інституціями; знищенні національної культури через боротьбу з національною ідеєю та ліквідацію її носіїв; ізоляції регіону від міжнародного впливу; застосуванні репресивних структур у забезпеченні реалізації радянізаційних заходів.

Соціалістична трансформація виробничо-побутового і фінансово-економічного секторів місцевого господарства провадилася шляхом знищення національних господарських традицій місцевого населення та повного підпорядкування регіонального господарського організму центральним управлінським структурам. Докорінно перебудовувалася й невиробнича сфера життєдіяльності регіону: освіта, культура, охорона здоров’я. Водночас намітилися конкретні заходи русифікації освітньої сфери, докорінної зміни змісту й характеру навчання та виховання молодого покоління в прокомуністичному, антинаціональному й атеїстичному спрямуванні. Припинили існування культурно-освітні, громадські та мистецькі установи й організації, що не мали аналогів у СРСР. Сфера духовної культури потрапила під тотальний контроль, та стала монополістом у політичному житті держави. Усі існуючі політичні партії або саморозпустилися, або були ліквідовані шляхом заборони. На територію області прибули вихідці із УРСР, які впроваджували комуністичні ідеали репресивними методами.

Важливим у контексті вивчення теми є її регіоналізація, дослідження трансформаційних процесів на Тернопільщині 1939–1941 рр. в руслі «мікроісторії», що дозволило рельєфніше і докладніше опиратися на місцеві архівні документи, залучити до вивчення теми презентабельні матеріали «усної історії» та ін.

Актуальність теми обумовлюється і специфікою регіону, який безпосередньо межував з СРСР у міжвоєнний період; новоутворена у 1939 р. область, хоча й в основному відповідала територіально Тернопільському воєводству Польської держави, охоплювала землі, які до революційних процесів 1917–1919 рр. належали

Російській та Австро-Угорській імперіям, а, відповідно, населення цих частин області мало свої особливості, передовсім національно-культурні, релігійні та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках наукової проблематики кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Вона є результатом розробки комплексних кафедральних тем «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0111U009915), «Актуальні проблеми історії, XIX–XXI ст.» (номер державної реєстрації 0116U002130).

Мета дисертації полягає у розкритті та з'ясуванні внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників запровадження та наслідків радянізації Тернопільщини. На основі використання надбань вітчизняної та зарубіжної історичної науки, джерельної бази національних та зарубіжних архівів, застосовуючи теоретико-методологічний досвід минулого та інновації сьогодення, – розширити неупереджене, комплексне, багатовекторне і різнопланове вивчення суспільно-політичних і соціально-економічних перетворень на Тернопільщині упродовж досліджуваного періоду.

Для досягнення поставленої **мети** необхідно **дослідити**:

- стан розробки теми у вітчизняній та зарубіжній історіографії, підходи до вивчення та висвітлення трансформаційних процесів на Тернопільщині в умовах встановлення радянської влади – вересень 1939 – червень 1941 рр.; появу нових концепцій із зазначеної тематики та коло невивчених або малодосліджених проблем;
- систематизувати та класифікувати джерельну базу дослідження;
- особливості проведення соціально-економічних та політичних перетворень на території області в період від вересня 1939 – до червня 1941 рр.;
- природу відносин між новоствореними радянськими органами влади та місцевим населенням та силове протистояння режиму з його наслідками;
- ступінь впливу радянських державних, політичних структур на соціально-економічні та культурні взаємини з населенням Тернопільщини; визначити особливості радянізації суспільно-політичного життя краю;
- основні етапи трансформацій у сільському господарстві та промисловості області;
- динаміку реконструкції невиробничої сфери;
- зміст і мету радянізації системи освіти, її вплив на свідомість населення; дати оцінку ефективності проведення змін в цій галузі;
- трансформації у сфері духовної культури; виокремити функції партійного керівництва культосвітніми установами, а також розкрити роль преси як засобу радянізації краю.

Об'єктом дослідження є західні області УРСР упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Предметом дослідження є особливості суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій на Тернопільщині у зазначений період.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від 17 вересня 1939 р., коли Тернопільщину захопила Червона армія, і до 22 червня 1941 р., початку німецько-радянської війни: проведення виборів до Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, місцевих рад, Упродовж цього часу в регіоні завершився перехід до радянської системи державного управління.

Територіальні межі дослідження охоплюють Тернопільське воєводство, яке до 17 вересня 1939 р. перебувало у складі Польщі і поділялося на 17 повітів (Борщів, Броди, Бережани, Бучач, Чортків, Камінка-Струмилова, Копичинці, Підгайці, Перемишляни, Радехів, Скалат, Тернопіль, Теребовля, Заліщики, Збараж, Золочів, Зборів), а у листопаді 1939 р. було утворено Тернопільську область і включено її до складу УРСР. Новоутворена область була складовою радянської адміністративно-територіальної структури від 14 листопада 1939 р. до 22 червня 1941 р., тобто до початку німецько-радянської війни.

Методи дослідження. Опрацювання масиву джерел – архівних документів і спеціальної літератури – здійснено на основі застосування принципів історизму й об’єктивності, конкретно-історичного та системно-комплексного підходів до вивчення процесів і подій періоду вересня 1939 – червня 1941 рр., зміст яких складали трансформаційні зміни в усіх сферах суспільного життя населення Тернопільщини. Детальний аналіз досліджуваної проблематики вимагав проблемно-хронологічних, порівняльно-історичних, статистично-порівняльних та історико-аналітичних методів вивчення, а також системного підходу до з’ясування причинно-наслідкових зв’язків між досліджуваними процесами та явищами. При використанні партійних і державних документів, статистичних матеріалів офіційного радянського походження необхідним було застосування методу критичного аналізу та класифікації джерел, насамперед, за ступенем достовірності.

У підсумку комплексне застосування принципів, методів і підходів дозволило сформулювати необхідні та взаємоузгоджені узагальнення та висновки щодо причин здійснення, суті та наслідків суспільно-політичних та соціально-економічних трансформаційних процесів на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена процесом аргументованого доведення гіпотези, сучасною постановкою проблеми і розв’язанням сукупності визначених дослідницьких завдань. Дослідження наукової проблеми здійснено на основі ґрунтовної емпіричної бази та із застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пошуку. У рамках виконання поставлених завдань автором *вперше*:

– у сучасній українській історіографії проведено комплексне конкретно-історичне дослідження процесу радянізації Тернопільщини у контексті вивчення трансформаційних процесів у регіоні;

– розкрито об'єктивні і суб'єктивні чинники радянізації області та показано форми і механізми її реалізації;

– відображено превентивну радянізацію у Тернопільській області: націоналізацію, індустріалізацію, земельну реформу; фінансову, національну,

релігійну, культурну політику в аспекті підготовки входження до складу УРСР;

– висвітлено репресії за національною ознакою – депортації польського та українського населення органами НКВС;

– виявлено основні аспекти в утвердженні радянської влади на Тернопільщині: формування виконавчої вертикалі, проведення виборів усіх рівнів, від союзного – до місцевого рівня.

Удосконалено та доповнено знання про:

– роль цензури, пропаганди і агітації у становленні й утвердженні радянського ладу;

– зв'язок трансформацій у західноукраїнському селі 1939–1941 рр. із планами суцільної колективізації сільського господарства в УРСР та СРСР загалом;

– зміни в освіті на тлі запровадження радянської ідеології – безкоштовне навчання рідною мовою, боротьба з неписьменністю, відкриття інститутів, училищ, шкіл, залучення учителів до масової агітаційно-пропагандистської діяльності;

– поширення масової радянської культури через кадрову політику, мережу новоутворених культурно-освітніх заходів у містах і селах.

Подальший розвиток отримали положення щодо:

– національно-визвольних, антирадянських та антиколгоспних настроїв населення.

До наукового обігу введено нові джерела з фондів центральних і регіональних та приватних архівів України, де опрацьовано документи не тільки загальнорегіонального характеру, але й локального рівня.

Практичне значення роботи зумовлене комплексним характером дисертаційного дослідження і має кілька аспектів: науково-теоретичний, виховний і практичний. Науково-теоретичний полягає у тому, що одержані результати дають можливість об'єктивно відобразити справжню природу сталінського тоталітарного режиму, методи впровадження радянської політики у суспільно-політичне та господарське життя Тернопільщини. Матеріали дослідження, зокрема, авторський діагностико-прогностичний аналіз суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій дає можливість забезпечити нові інтерпретаційно-оцінювальні підходи до системного аналізу висновків радянських, зарубіжних та істориків незалежної України, узагальнити історичний досвід та актуалізувати тенденції вивчення проблеми в сучасних умовах розвитку України.

Розділи дисертації та її теоретичні положення можуть бути використані у процесі підготовки узагальнюючих праць із суспільно-політичної та соціально-економічної історії України, монографій, дисертацій та наукових статей, читання лекцій, спецкурсів, на семінарських і практичних заняттях, факультативних курсах у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах та історико-краєзнавчій роботі. Фактологічний матеріал і джерельна база дослідження можуть бути підґрунтям для початку наукових розвідок аспірантів, докторантів з історії розвитку та реформування освіти, медицини, культури, сільського господарства, промисловості України XX ст.

Виховний чинник дослідження полягає у тому, що вивчення історії Тернопільщини сприяє поглибленому і комплексному розумінню соціально-економічних та політичних процесів в цілому, аналізу участі в них співвітчизників та сприяє формуванню у молодого покоління почуття любові і поваги до малої батьківщини, формуванню національної свідомості, патріотизму. Результати та положення дисертації доцільно використовувати у пропагандистсько-просвітницькій та краєзнавчій роботі бібліотек, музеїв та інших установ, для популяризації історичних знань, формуванні культурно-освітньої політики України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження та його результати обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2000–2019 рр.), у доповідях на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу ТНПУ, міжнародних, всеукраїнських наукових, науково-теоретичних й науково-практичних конференціях; з них у семи міжнародних: «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу» (м. Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.), «Освіта та медицина в добу глобалізації: вітчизняний та зарубіжний контекст» (м. Тернопіль, 6–7 листопада 2014 р.), «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (м. Переяслав-Хмельницький, 29–30 вересня 2015 р.), «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 10–11 квітня 2015 р.), «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28–29 жовтня 2016 р.), «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Львів, 2–3 грудня 2016 р.), «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії» (м. Дніпро, 4–5 листопада 2016 р.), «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів і до сьогодення)» (м. Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.) і 3 всеукраїнських: «Роль суспільних науки у забезпеченні стабільного розвитку глобальних світових процесів у XXI столітті» (м. Київ, 3–4 квітня 2015 р.); «Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства» (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.); «Совєтська окупація Західної України 1939 р.: погляд через 80 років» (м. Тернопіль, 17 вересня 2019 р.).

Публікації. Викладені в дисертації положення знайшли своє відображення в одноосібній монографії і 47 наукових публікаціях (33 статті у наукових фахових виданнях, затверджених ДАК України, включених до міжнародних науково-метричних баз даних і 14 – матеріали наукових конференцій), у вітчизняних і зарубіжних виданнях, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 7 розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, який налічує 944 позиції, 39 додатків. Загальний обсяг дисертації 502 с., основний текст – 408 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, її територіальні та хронологічні межі, визначено об'єкт і предмет роботи, мету, завдання і методику наукової праці, висвітлено наукову новизну і практичне значення дослідження, рівень апробації, а також окреслено його структуру.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база і теоретико-методологічні засади дослідження»** (складається з трьох підрозділів) здійснено аналіз опублікованих праць, які стосуються досліджуваної проблематики, охарактеризовано джерельну базу та виявлено ступінь її репрезентативності, висвітлено загальні теоретико-методологічні засади наукової праці.

У підрозділі **1.1. «Історіографія проблеми»** з'ясовано рівень наукового вивчення проблеми. Аналіз стану наукової розробки дозволив дійти висновку, що у працях істориків, присвячених західноукраїнським землям періоду вересня 1939 – червня 1941 рр. трактування подій та формування висновків кардинально відрізняється.

У вітчизняній історіографії чітко виокремлюються чотири етапи дослідження суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій на західноукраїнських землях, у тому числі й на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. Для першого етапу, який охоплює період з вересня 1939 р. – до середини 50-х рр. XX ст., характерне повне підпорядкування історичної науки (критеріїв, характеру, змісту, напрямів, оцінок і висновків наукових досліджень) компартійній догматиці, тотальна залежність від культу особи Й. Сталіна, абсолютизація ролі комуністичної партії, гіперболізація позитивів і мінімізація негативів трансформаційних процесів.

Дослідники цього періоду констатували спільний для них висновок, що входження Західної України до складу УРСР у вересні 1939 р. було важливим історичним актом. Радянські історики, позитивно оцінюючи факт входження Західної України до складу УРСР, класифікували цю подію як «возз'єднання», яке відповідало «волевиявленню широких народних мас».

Результати перших спроб висвітлення трансформаційних процесів на західноукраїнських землях після включення до складу УРСР опубліковані у 1939–1941 рр. У Москві побачили світ російськомовні видання: брошура М. Бриля і дослідження І. Трайніна. Серед нечисленних публікацій в УРСР необхідно виокремити дослідження С. Білоусова та О. Оглоблина, у якому здійснено комплексний і значним чином аналітичний історико-матеріалістичний підхід до характеристики стану й перспектив розвитку західного регіону УРСР.

Значна частина публікацій цього періоду має винятково пропагандистську скерованість. Це стосується роботи К. Сироцинського, досліджень Л. Корнійця, І. Кулика та В. Валуєва.

Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. з'являються об'ємніші видання, присвячені висвітленню суспільно-політичних процесів у Західній Україні в 1939–1941 рр. Зокрема, вийшла друком монографія С. Білоусова. Вказана тематика не втрачає актуальності й у наступні роки: публікуються дослідження П. Йови, Б. Бабія, М. Герасименка і Б. Дудикевича та інші.

Історіографія другого етапу (друга половина 50-х – середина 80-х рр. ХХ ст.) мала за мету висвітлення процесу приєднання Західної України до УРСР і радянізацію українського суспільства; суспільно-політичні зміни, які наступили після 1939 р. подавалися у руслі концепції возз'єднання українського народу в єдиній УРСР, яка виступала невід'ємною складовою СРСР і будувала новий суспільний лад спільно з братніми народами союзних республік. Основним організатором і натхненником усіх перемог виступала КПРС.

Ознакою цього періоду була його ідейно-теоретична особливість: заміна постулату «культу особи Сталіна» на постулат «культу комуністичної партії». Теоретичні питання партійної апологетики вирішувалися у працях В. Добрика, В. Замлинського, Л. Кисельової, П. Костика, В. Маланчука, В. Ульянича, Й. Черниша, Ф. Чернявського, Д. Бурлацького В. Варецького, М. Гайковського, М. Слободяна та ін. Серед досліджень соціально-культурної сфери західноукраїнського суспільства періоду 1939–1941 рр. – роботи І. Кошарного, Т. Соколовської, І. Павлюка, В. Холевчука, О. Рябишенка, В. Сидоренка, А. Бондара, колективна праця групи авторів – Д. Яремчук, Л. Баїк, В. Савинець. При значній ідеологічній заангажованості все таки вирізнялися праці М. Івасюти, О. Карпенка, Г. Ковальчака, М. Кравця, Ю. Сливки, Ф. Стеблія та ін.

Хронологічні рамки третього етапу (середина 80-х – до початку 90-х рр.) ХХ ст. співпадають з рамками перебудови, яка завершилася розпадом СРСР. Відбувається помітний, а в окремих напрямах принципово значний перегляд усталених ідеологічних постулатів і методологічних підходів, теоретичних та суспільно-політичних оцінок і висновків щодо причин, характеру і наслідків подій вересня 1939 – червня 1941 рр. на західноукраїнських землях.

Цей період володіє найменшим масивом опублікованих досліджень процесів 1939–1941 рр. Серед авторських робіт – дослідження М. Бугая, В. Ковалюка, О. Рубльова і Ю. Черченка В. Количева, дисертаційна праця Н. Петруні, а також публікації Ю. Сливки. У період перебудови з'являються роботи, у яких досліджується і з певними корективами переосмислюється діяльність КПЗУ (М. Панчук).

Четвертий історіографічний етап у вивченні проблематики розпочинається з 1991 р. зі здобуттям Україною державної незалежності. Роботи відзначалися двома суттєвими ознаками: принципове і критичне несприйняття комуністичної теорії та практики й абсолютизація національно-державних, культурно-духовних і соціально-економічних пріоритетів українського народу.

Характерним для цього періоду стає залучення до вирішення означеної проблематики істориків та суспільствознавців (філософів, соціологів, політологів). Нові гуманітарні візії стали можливими завдяки використанню надбань вітчизняної та зарубіжної науки, а привнесення джерельної бази національних і зарубіжних архівів дозволило забезпечити комплексне й різнопланове вивчення перетворень на західноукраїнських землях на початковому етапі силового приєднання до УРСР і СРСР.

Цей період визначається не тільки кардинальною зміною спрямованості, змісту, цілей, принципів, методологічної якості досліджень, а й помітним

зростанням кількості ґрунтовних публікацій, комплексних розробок проблематики, зміною тематики дисертаційних робіт. Визначальними для цього етапу стали праці В. Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, В. Кравченка, Р. Пирога, Ю. Шаповала та ін. Тема депортацій західноукраїнського населення у 1939–1941 рр. представлена у працях Й. Надольського, Ю. Сливки, К. Кондратюка та ін.

Політику «радянізації» відображено в працях В. Барана, К. Кондратюка, В. Марочка, В. Токарського, М. Литвина, А. Пурата, В. Дмитрука, М. Коваля, В. Гордієнка, Ю. Киричука, М. Куницького, О. Луцького, І. Усенка, О. Мироненка, І. Сварника, П. Брицького та ін.

Вивчення трансформаційних процесів 1939–1941 рр. у західних областях УРСР здійснювалося і в рамках дисертаційних досліджень, для яких визначальною стала сучасна методологія наукового пошуку, оригінальна джерельна база. Бібліографію досліджуваної проблематики доповнили дисертаційні роботи С. Білоконя, В. Вісина, О. Гуменюк, Л. Дудки, В. Ковалюка, С. Кондратюк, В. Макарчука, Й. Надольського, В. Півоварчука та інших.

Наукові дослідження, здійснені вітчизняними істориками в роки державної незалежності України, позитивно вплинули на зміст, характер і світоглядні орієнтири навчально-методичної й навчальної літератури для всіх рівнів і галузей освіти. Це роботи В. Барана, К. Кондратюка, В. Марочка, В. Смолія, С. Кульчицького, Ю. Зайцева П. Коріненка, В. Терещенка, М. Бармака, А. Кудряченка, Г. Калінічева, А. Костира, Б. Лановика, М. Лазаровича, З. Матисякевича, Р. Матейка, Ю. Макара, Б. Білецького, А. Коцур, В. Коцур, А. Павка, В. Петровського, Л. Радченка та інших.

Сучасна українська історіографія проблеми використала також досвід вчених української діаспори. Їхні висновки та оцінки вересня 1939 – червня 1941 рр. характеризувалися неупередженістю і фокусувалися на єдиному і спільному для них критерії – державній незалежності України як абсолютній меті національного історичного процесу.

Аналіз спеціальних видань засвідчує, що проблематика обраного дослідження вивчалася лише в загальному контексті, а це обумовлює необхідність її детального вивчення на рівні «мікроісторії» – історії Тернопільщини, а, відповідно, такий науковий пошук може бути здійснений лише при вивченні відповідної джерельної бази.

У підрозділі **1.2. «Аналіз джерельної бази»** висвітлено фундаментальні комплекси дослідження, які умовно поділено на п’ять груп: архівні документи та опубліковані джерельні матеріали; спеціальна література; довідкові та статистичні матеріали; періодичні видання; спогади, мемуари.

До першої групи джерел залучено документальні матеріали, що знаходяться у Центральному державному архіві вищих органів влади України, Центральному державному архіві громадських об’єднань України, Галузевому державному архіві Служби безпеки України, Державному архіві Тернопільської області.

Другу групу джерел складають збірники документів партійних з'їздів, конференцій, документальні матеріали, приурочені ювілейним датам соціалістичного будівництва на західноукраїнських землях.

Третю групу склали статистичні та аналітичні матеріали, які розкривають соціально-економічні та політичні зміни на території Тернопільської області, що проходили з ініціативи та під контролем партійних, радянських та силових структур нової влади. Це матеріали щодо реформування сільськогосподарського комплексу, промисловості, невиробничої сфери та культурно-освітнього життя регіону. Найоб'ємнішими є звіти прокурорських наглядів та перевірок за дотриманням соціалістичної законності у процесі здійснення «радянізації».

Четверта група включає матеріали радянської та партійної преси, науково-популярних суспільно-політичних та громадсько-молодіжних періодичних видань, які містили важливу і різнопланову інформацію про перебіг подій. Особливо цінними в цій групі є районні періодичні видання.

П'ята група матеріалів містить спогади свідків довоєнного періоду, які розміщені на сайтах інтернет-видань.

Залучені дисертантом до реалізації поставлених дослідницьких завдань джерела різні за походженням, еврестичним потенціалом, повнотою висвітлення різних аспектів проблеми дають підстави констатувати, що опрацьований джерельний масив забезпечує надійне підґрунтя для розв'язання наукових завдань, є достатньо об'ємним і репрезентативним.

У підрозділі **1.3. «Теоретико-методологічні засади»** з'ясовано актуальність і стан вивчення проблематики, обсяги та змістові характеристики бібліографічного масиву, фактологічне наповнення джерельної бази. Усі ці чинники обумовлюють специфіку й напрями формування теоретико-методологічного комплексу для забезпечення науково-аналітичного підґрунтя при роботі над темою дисертаційного дослідження. Теоретико-концептуальними засадами дослідження трансформаційних процесів на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. виступають основні концепції національної історичної науки, серед яких важлива роль належить положенню про єдність і взаємозв'язок явищ та процесів всесвітньої, вітчизняної й регіональної історії.

Принципове значення має концепція безперервності історичного процесу, за якою кожне суспільне явище перебуває у причинно-наслідковому зв'язку. Такий підхід дозволяє аргументовано розкрити алгоритм імперської політики Кремля: захоплення Західної України – перетворення її у складову частину УРСР – одержавлення виробничої сфери та невиробничої інфраструктури – колективізація сільського господарства – комунізація соціокультурного сектора життєдіяльності західноукраїнського населення – ідеологізація масової свідомості за канонами комуністичного світогляду.

У дисертаційному дослідженні передбачено, що концепт національної ідентичності, застосований до аналізу суспільно-історичних процесів на західноукраїнських землях, відіграє свою теоретико-герменевтичну роль за умови врахування специфіки політичних, господарських і культурних традицій регіону. Теоретичні засади наукових досліджень трансформаційних процесів 1939 –

1941 рр. у західних областях УРСР й Тернопільщині, зокрема, відобразили у своїх працях вітчизняні аналітики В. Баран, С. Білокінь, В. Дмитрук, Ю. Киричук, В. Ковалюк, М. Коваль, К. Кондратюк, Р. Котовський, С. Кульчицький, О. Левицька, Г. Мазур, О. Малярчук, В. Пивоварчук, В. Сергійчук, Ю. Шаповал, Б. Ярош; представники української діаспори В. Косик, В. Плющ та ін., а також висвітлені в матеріалах міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій.

У дисертації використані системний, комплексний, міждисциплінарний, синергетичний та інші наукові підходи до висвітлення проблематики. Системний підхід полягає у вивченні трансформаційних процесів у західних областях УРСР, і на Тернопільщині зокрема, як цілісної системи командно-адміністративних заходів, здійснюваних партійними, державними, господарськими, соціально-культурними та силовими структурами, що діяли функціонально відособлено, проте були інтегровані в єдине ціле спільною стратегічною метою включення краю в радянську політичну систему.

Комплексний науковий підхід полягає у вивченні об’єкта дослідження в сукупності його властивостей, характеристик, структурних елементів. У дисертації таким об’єктом виступає західноукраїнське суспільство, а предметом вивчення – трансформаційні процеси в усіх його структурно-функціональних складових, настільки взаємопов’язаних, що трансформаційні зміни в одному з них викликають функціональні зрушення в інших, а в кінцевому підсумку – в усій структурі. Важливе значення для результативного й всебічного висвітлення проблематики має міждисциплінарний науковий підхід, бо трансформаційні процеси в регіоні стосувалися різних сфер суспільного життя: виробничої й соціально-культурної, державної й громадської, ідеологічної та військової, фінансової й природоохоронної.

Синергетичний підхід дозволяє відповісти на питання, чому саме на теренах західних областей УРСР – перших в СРСР – розпочалася боротьба за відновлення національної державності наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр.: комуністичний режим десятиліттями посилював революційний потенціал місцевого населення, котре більше ніж в інших регіонах імперії зберігало національні традиції і некомуністичний уклад суспільного життя.

У другому розділі **«Радянізація суспільно-політичного життя»** (складається з трьох підрозділів) проаналізовано процеси та події, пов’язані із вторгненням у Західну Україну Червоної армії у вересні 1939 р. та встановленням радянської влади.

У підрозділі **2.1. «Формування радянських владних структур»** досліджено, що формування місцевої влади повсюдно здійснювалося політорганами Червоної армії під керівництвом і у відповідності із завданнями вищих партійних органів. Усі структури тимчасової влади на території Тернопільщини очолили надіслані зі Сходу працівники .

Організаційні заходи нової влади здійснювали тимчасові управління і комітети. Вони були утворені упродовж кількох днів відразу після приходу Червоної армії. Тимчасові управління створювалися у повітових центрах, а у селах – селянські комітети. Саме селянські комітети, відповідно до рішень

Тернопільського обласного Тимчасового управління, «за своїм класовим характером, політичною суттю і методами діяльності були революційними органами нової демократичної влади робітників і трудящих селян».

Тимчасові управління інтенсивно здійснювали націоналізацію промисловості, банків, торгових закладів, конфіскацію поміщицьких і церковних земель.

У період осені-зими 1939–1940 рр. було націоналізовано 383 889 га землі. У стратегічних планах радянської влади аграрне господарство підлягало колективізації. На квітень 1940 р. в області діяли 5 радгоспів із загальною площею 7 229 га землі та 45 колгоспів, де оброблялося 10 103 га землі, тобто усуспільнені орні площі складали лише 17 332 га.

На відміну від інших західних областей, які увійшли до складу УРСР, на Тернопільщині найшвидше приступили до колективізації земельних угідь. Однак цей процес йшов повільно: владні структури не мали для цього ресурсів, а селяни не бажали позбуватись власного господарства; задекларовані більшовицькою владою переваги колективної форми господарства не мали особливого впливу на сільського господаря.

Впродовж 1939 р. і весни 1940 р. в області сформувалися органи нової влади, які здійснювали широкомасштабну діяльність із реалізації заходів радянізації краю шляхом соціалістичної трансформації усіх сфер суспільного життя за формами, методами і засобами, апробованими комуністичною партією в східних областях України та СРСР в цілому.

У підрозділі **2.2. «Утвердження партійного керівництва суспільно-політичним життям регіону»** висвітлено становлення та початок діяльності партійних інституцій у новоствореній області.

10 грудня 1939 р. бюро Тернопільського обкому партії затвердило склад 14 повітових комітетів КП(б)У, хоча ще не було завершено адміністративного поділу області. Партійні організації, які створювалися в містах і повітових центрах, складалися із прибулих зі східних областей осіб. З місцевих у члени партії в усіх західних областях УРСР за період 1939-1941 рр. було прийнято всього 1 858 осіб.

В області розпочалося створення комсомольських організацій. У 1940 р. організовано 172 первинні комсомольські структури, серед яких 9 – в колгоспах, 3 – в МТС, 14 – у школах, 21 – у селах.

Партійні організації впродовж 1940 р. перебрали функцію політичного керівництва від парторганізацій і політвідділів військових частин і з’єднань Червоної армії. У цілому навесні 1940 р. під час виборів до Верховних Рад СРСР і УРСР в західних областях України діяли 1300 первинних парторганізацій, що об’єднували понад 16 тис. комуністів. Зокрема, у Тернопільській області працювали 201 первинна партійна організація, у яких на обліку перебували 2674 комуністи. Відсоток місцевих серед них був незначний.

У більшості сіл регіону партійних організацій не було, лише в окремих сільських населених пунктах існували партійні групи, які об’єднували по декілька членів ВКП(б). У середньому, серед партійних організацій західних областей УРСР 22 % з них нараховували менше 5 членів партії; 34 % – від 6 до 10; 22,3 % –

від 11 до 15. Отже, відсоток партійців в регіоні був незначним; переважали малочисельні партійні структури.

У підрозділі **2.3. «Діяльність місцевих органів радянської влади»** розглянуто механізми адміністративного структурування області та районів, де формування органів місцевої влади відбувалося під безпосереднім керівництвом обласного і районних комітетів партії.

У грудні 1939 р. в області утворилися 38 районів: для кожного з них було визначено населені пункти, земельну площу, районний центр. Територіальний розподіл на райони здійснювався з урахуванням кількості населення та загальних площ земель з таким розрахунком, щоб на кожного мешканця припадало в середньому 1 га землі.

Створені владні структури (райвиконкоми, міські, селищні та сільські ради) потребували кадрового наповнення. Низький освітній рівень, відсутність фахової підготовки і досвіду роботи негативно впливали на якість виконання службових обов'язків працівниками всіх рівнів і підрозділів місцевої влади. Новостворені місцеві органи радянської влади розпочали формування структур, які б здійснювали нормативно-правову підтримку та юридичний супровід діяльності офіційних установ та організацій, проведення радянізації суспільно-політичного життя, підпорядкування населення партійно-державним органам та подолання активного чи пасивного опору незгідних з радянською політикою. Діяльність місцевих органів радянської влади проявлялась не тільки у формі адміністративного впливу, а й і владного правового насилля над трудовими колективами, сільськими громадами тощо.

У третьому розділі «**Соціалістична трансформація сільського господарства»** (складається з шести підрозділів) проаналізовано становище в аграрній галузі області, її соціалістичну реконструкцію шляхом колективізації села, організацію МТС, партійно-державне керівництво в системі колективного господарювання та наслідки радянської політики в аграрному виробництві.

У підрозділі **3.1. «Стан аграрної галузі та початок колективізації села»,** з'ясовано, що з приходом Червоної армії розпочалось вирішення земельного питання за радянськими засадами та методикою. Під керівництвом тимчасових управлінь створювались селянські комітети, які конфіскували основну частину польських поміщицьких угідь і за перші два місяці своєї діяльності передали малоземельним і безземельним селянам понад 213 тис. га землі, 10 тис. коней, 8,6 тис. корів, 3,7 тис. свиней, значну кількість посівного матеріалу.

Радянська влада задекларувала, що спрямовує свою діяльність на ліквідацію соціально-економічної несправедливості та диспропорцій в аграрній сфері регіону, яка склалася внаслідок антиукраїнської політики польської влади. Водночас з передачею селянам поміщицьких земель розпочалося створення колгоспів.

На квітень 1940 року в області організовано 45 колгоспів, які об'єднували 3905 селянських господарств. Новоствореним колгоспам держава передала 3 тис. житлових і господарських будинків з колишніх поміщицьких маєтків, 1 570 коней, 3240 голів ВРХ, 900 свиней, 1 440 овець і надала понад 230 тис. крб.

кредиту. Вважалося, що за рахунок такої підтримки покращаться основні показники аграрного виробництва краю. На початок 1941 р. в області вже працювали 95 колгоспів Результати господарської діяльності були низькими: врожайність зернових досягла 13,2 ц/га, цукрових буряків – 215 ц/га, картоплі – 139 ц/га.

Новостворені колективні господарства характеризувалися низькою трудовою дисципліною, неефективним рівнем організації праці та обліку результатів трудової діяльності колгоспників.

Такий стан справ у сільськогосподарському виробництві свідчив про те, що політико-економічні основи перебудови села проходили повільно, а партійне і державне адміністрування в управлінні аграрним сектором економіки на базі одержавленої власності виключало господарську ініціативу та економічну зацікавленість працівників у підвищенні ефективності виробництва.

У підрозділі **3.2. «Хід і перші наслідки трансформації аграрного сектора»** розглянуто процеси перетворень у сільському господарстві області, які здійснювалися за радянським взірцем.

Встановлено, що серед 2 651 колгоспів, що існували на початок червня 1941 р. в західних областях УРСР 529 діяли на території Тернопільської області, яка була другою за кількістю організованих колгоспів і другою за відсотком колективізованих господарств – 14,8 % (Волинська – 21,5 %).

Соціальною базою колективізації були безземельні і малоземельні селяни. У Тернопільському воєводстві міжвоєнної Польщі нараховувалося 44 511 безземельних і 173 966 малоземельних селянських господарств, яким належали 210 841 га землі (по 0,96 га на одне господарство) і 29 485 господарств, які мали у своєму розпорядженні 363 889 га землі (по 12,3 га на одне господарство). На червень 1941 р. на території області об’єднано у колгоспи 46 402 господарства (15,3 % наявних), яким належали 173 752 га землі (17 % оброблюваних угідь).

Радянська влада націоналізувала в області майже 868,9 тис. га земель, з яких 111, 3 тис. га складали ліси. Більше 112 тис. селянських господарств отримали 200 тис. га землі, тобто по 1,8 га на селянський двір.

Колективізація сільського господарства в області не давала відчутних результатів. Зокрема, літній догляд за зерновими і технічними культурами, підготовка до жнив проходили незадовільно. Проблема ускладнювалась тим, що на червень місяць 1941 р., тобто перед самим початком жнив, збиральна техніка була відремонтована в МТС лише на 50–60 %. Ще гостріше стояло питання про забезпечення пальним і мастилами сільгосптехніки області на період жнив.

Здійснюючи примусову колективізацію українського села, радянська влада знищувала в селян почуття приватної власності як загрози існуванню радянського режиму; ліквідовувала незалежні трудові селянські господарства, перетворювала сільських трударів на мільйони додаткових робочих рук з низькооплачуваною працею; знищила незалежне (приватне, а в радянській термінології особисте) селянське господарство. Колгоспна система області 1940–1941 рр. виявилась нездатною забезпечити потреби населення у продуктах харчування, а легку промисловість – відповідною сировиною.

У підрозділі **3.3. «Партійно-державне керівництво сільським господарством області»**, показано, що питаннями сільського життя відразу після вступу Червоної армії в область займалися тимчасові комітети в повітах і селянські комітети на місцях, а потім ці функції відійшли до парткомів і виконкомів на районному рівні і, відповідно, сільських рад на місцях. Усі питання у сфері сільськогосподарського виробництва в рамках області вирішувалися обкомом КП(б)У та обласним виконавчим комітетом.

Низькою була фахова компетентність керівництва області в сфері сільського господарства, а власні постанови, рішення та вказівки виробничо-господарського характеру не перевірялись, беззастережним був адміністративний вплив на всі сфери життя регіону.

На початковому етапі трансформації сільського господарства області виникають правові проблеми, а негативні явища під час колективізації села також кваліфікувалися як відхилення від соціалістичних норм, хоча колективізація здійснювалась виключно на більшовицьких принципах, названих соціалістичними.

Постійно порушувався порядок оплати праці (зарплата колгоспників окремих артілей нараховувалась не за кількістю трудоднів, а за особистим рішенням голови колгоспу чи бухгалтера і видавалась не по відомостях, а по записках голови колгоспу чи його помічників). Не було налагоджено систематичного та належного обліку трудоднів та організації праці (це вело до розбазарювання сільгосппродукції, до зниження дисципліни праці, а в підсумку – до порушення термінів та якості сільськогосподарських робіт) .

У підрозділі **3.4. «Соціалістична реконструкція рільництва»,** з’ясовано, що основу сільського господарства Тернопільщини традиційно складало вирощування зернових. Під зернові культури відводилася найбільша частина оброблюваних площ. На весну 1940 р. оброблювані площі області становили 1 млн 35 тис. га, з них 969,4 тис. га займали зернові культури (317,3 тис. га – озимі, 652,1 тис. га – ярі), тобто під зернові культури в області віддавали 93,6 % орної землі.

Хід підготовки до весняної посівної кампанії постійно перебував на контролі обкому партії. Так, 13 січня 1940 р. на бюро обкому слухалось питання «Про хід підготовки до весняної посівної кампанії по Збаразькому повіту». Визначено проблеми: не завершена підготовка посівного матеріалу за обсягом; посівний матеріал не очищений; посівний реманент не ремонтується; не організовано належного догляду за тягловою силою, що буде використовуватися під час посівної кампанії; не продумані заходи допомоги безкінним господарствам.

Визначальним завданням для районів була здача зерна державі. Тому адміністративні і партійні органи пропонували враховувати перепади у кліматичній ситуації, внаслідок яких врожай визрівав нерівномірно, а тому необхідно було організувати своєчасний вибірковий збір зернових на окремих площах, відповідно проводити скиртування та обмолот зернових і ін.

Особлива увага в області відводилась вирощуванню картоплі – це 139 785 га, тютюну – 3,5 тис. га, а також цукровому буряку. Ці культури розглядалися як стратегічні. Незважаючи на партійно-владний контроль, наприкінці квітня 1940 р.

сівба цукрових буряків ще не була завершена: із законтрактованої площі в 4 564 га (за планом передбачалося 4 400 га) засіяно лише 830 га (19 %).

У перший рік управління аграрним сектором господарства області влада продемонструвала свої системні недоліки, в тому числі у справі вирощування цукрових буряків.

Аграрне виробництво не сприймало адміністративно-планового втручання, бо останнє не враховувало всіх природно-кліматичних умов й особливостей, відхилень від норми, які доступні динамічному господарському прогнозуванню.

У підрозділі **3.5. «Організація МТС – радянський експеримент в аграрному виробництві»** висвітлено організацію МТС в області, яка за своїм значенням у соціалістичній трансформації господарства була одним із вирішальних заходів, що їх здійснювала радянська влада поряд із націоналізацією земель і колективізацією села. Для організованих перших 22-ох МТС в області передавалися садиби націоналізованих маєтків колишніх крупних землевласників разом із житловими та господарським приміщеннями.

В області організовано 38 державних МТС, з них 22 МТС першої черги і 16 – другої. МТС створювалися за спільним рішенням облвиконкому та обкому партії, яким затверджувався титульний список створюваних машинно-тракторних станцій в розрізі районів і конкретний розподіл сільськогосподарської техніки, сільгоспреманенту, житлових та господарських будівель, що передавались у їх власність.

Рівень технічної забезпеченості МТС визначався не лише кількістю наявної сільгосптехніки, насамперед тракторів, а й якістю одержаних технічних одиниць. Типовий організаційний недолік в роботі МТС – відсутність належної узгодженості в постачанні паливно-мастильних матеріалів з одночасним дефіцитом відповідних ємкостей, низький рівень організації праці та трудової дисципліни в МТС області.

На жнивах 1940 р. в господарствах Тернопільщини планувалося задіяти 2534 молотарки (376 парових, 762 моторних, 1090 кінних, 306 ручних). Якщо врахувати, що МТС займалися ремонтом лише парових і моторних молотарок (1138 одиниць) і взяти до уваги, що згідно з графіком ремонту МТС мали відремонтувати 245 молотарок, то доля цієї державної структури в підготовці такого важливого виду сільгоспмашин складе всього 21, 5 % механізованих і 9,5 % всіх молотарок .

Серйозними були проблеми, які виникали в розрахунках колгоспів і селянських господарств з МТС за проведені тракторні та інші види сільгоспробіт, що здійснювались у формі натуральної оплати сільгосппродуктами. За даними бюро обкому партії від 3 жовтня 1940 р. із плану 4 996 т натуроплата була виконана лише обсягом 1 074 т (21,3 %).

МТС здебільшого використовувалися вкрай неефективно, насамперед, через низький організаційний рівень керівництва, принципові помилки та бюрократизм рішень. Унаслідок постійно зривалися доведені плани «згори» для колгоспів і радгоспів в процесі колективізації краю.

У підрозділі **3.6. «Тваринництво області в системі колективного господарювання»** проаналізовано процес становлення та перспективи розвитку однієї з новоутворених і важливих галузей народного господарства УРСР.

Для області характерним був низький рівень забезпеченості селянських господарств робочою і продуктивною худобою: майже через рік після розподілу худоби з колишніх поміщицьких маєтків в області залишалось понад 90 тис. безкінних і майже 30 тис. безкорівних господарств.

Передумовою критичного стану справ у колгоспному тваринництві був низький рівень комплектування тваринницьких ферм у колгоспах. Закупівля худоби на базах «Заготівля худоби», насамперед овець для комплектування вівцеферм, здійснювалася надто повільно; більшість колгоспів відставали у формуванні вівцеферм. Ще гіршими були справи з комплектуванням колгоспних птахоферм: їх мали лише 26 колгоспів.

Низьким був технічний стан тваринницьких приміщень. У окремих колгоспах при відсутності таких приміщень до їх будівництва до початку 1941 р. ще не приступили, а в існуючих – ремонт і підготовка до зимівлі худоби проходила вкрай незадовільно.

Ремонт колгоспних конюшень здійснено на 86 %, свинарників – на 77%, корівників – на 96 %, вівчарників – на 83 %, телятників – на 82 %. «Обласна заготівля худоби» відремонтувала 63 % свинарників, 95 % вівчарників, 91% приміщень для зимівлі птиці. На тваринницьких фермах спостерігалася велика плинність кадрів.

Повільно налагоджувалася праця ветеринарних служб. У більшості господарств порушувалися зоотехнічно-ветеринарні правила і норми догляду, утримання та годівлі тварин.

Виділяємо дві фундаментальні основи якісного стану й ефективного розвитку тваринництва – матеріально-технічна та кормова бази. За планом розвитку тваринництва на 1941 р., в області передбачалося будівництво станових тваринницьких об’єктів (47 конюшень, 27 свинарників, 26 загонів для худоби).

У загальному, новозбудовані та пристосовані тваринницькі приміщення були розраховані на розміщення 47 397 тварин (13 234 коні, 8 013 корів, 3 810 свиней, 1 900 телят, 13 070 овець, 32 800 штук свійської птиці та 1 390 місць для тварин різних видів в ізоляторах). У новозбудованих приміщеннях розміщувались лише 3 253 голови (1 880 коней, 1 040 корів і 333 свині), тобто тільки 6,9 % новостворюваних місць в усіх збудованих і пристосованих приміщеннях. Отже, розширення і зміцнення матеріально-технічної бази тваринництва здійснювались в основному за рахунок використання нерухомого майна, що залишилось у спадок від попереднього режиму. А для окремих видів сільгосптварин (телята, вівці, сільська птиця) нові приміщення взагалі не будувалися.

У четвертому розділі **«Трансформаційні процеси в промисловості»** (складається з двох підрозділів) проаналізовано зміни в промисловості спричинені націоналізацією промислових об’єктів краю.

У підрозділі **4.1. «Націоналізація промислових об’єктів – основа перебудови виробництва»** розглянуто основні засади радянської політики в

промисловій галузі, яка ґрунтувалась на встановленні партійно-державного контролю, ліквідації національного виробника і запроваджені соціалістичних методів у виробництві.

Першим кроком революційно-демократичних перетворень у промисловості було встановлення робітничого контролю над виробництвом зі сторони спеціально створених робітничих комітетів.

Більшовицька тактика націоналізації промислових об’єктів із залученням представників трудового елементу до робітничих комітетів дала на перших порах прогнозований позитивний результат. Цьому сприяв також і той факт, що у зв’язку із занедбаним станом промисловості до 1939 р. перші кроки радянської влади у цій галузі населенням краю сприймалося без супротиву, навіть із певним ентузіазмом.

Разом з націоналізацією в економіку регіону прийшли радянські методи господарювання, однією з характерних рис яких було розростання адміністративного апарату: на 4–5 працюючих припадав один управлінець, що вело до здорожчання продукції через зростання її собівартості. Зазнала реформи банківська система: 414 націоналізованих банків і 1500 кредитних установ були об’єднані в 6 обласних контор і 50 районних відділень Держбанку СРСР. Керівництво фінансовими потоками здійснювалось виключно з Москви.

Радянський варіант націоналізації наніс нищівного удару такій важливій та ефективній структурі українського господарського життя, як промислова кооперація, що мала вікові традиції. Більшовицька влада у Західній Україні у вересні 1939 р. ліквідувала українську кооперацію.

У загальному, процес перебудови економічного життя західноукраїнських земель здійснювався на випробуваних у СРСР принципах, але був максимально стиснутим у термінах виконання. Упродовж І півріччя 1940 р. в районах було організовано 5 райпромкомбінатів, до яких увійшли 29 підприємств з виробництва мила, валянок, свічок, оцту, столярні та слюсарно-механічні майстерні, реконструйований завод церковних дзвонів та інші. 70 колишніх приватних механізованих млинів об’єднано в «Облмлинтрест».

Хід націоналізації в області був далеко не таким оптимістичним, як про це свідчать офіційні відкриті джерела. Виконання завдань першого етапу націоналізації, що припадав на кінець 1939 – початок 1940 рр., обком Компартії України оцінив незадовільно. Зокрема, у Тернополі із 60 підприємств місцевої і харчової промисловості, що підлягали націоналізації, націоналізовано лише 38 (63,3 %).

Процес націоналізації в області проходив настільки складно і суперечливо, що у звітній доповіді на І-ій звітній обласній партійній конференції у квітні 1940 р. було повідомлено лише про певні успіхи в націоналізації поміщицьких і монастирських земель. У підсумку, зі звітної доповіді конференції, визнано, що обком партії більше займався виправленням системних порушень в ході націоналізації, аніж питаннями її організації, здійснення та ефективного використання націоналізованого майна.

У підрозділі **4.2. «Стан і проблеми націоналізованої промислової сфери»** прослідковано зміни у промисловому секторі області та шляхи подолання кризових явищ у процесі реформування галузі.

Основні причини виробничих упущень (невиконання планових завдань, в тому числі з підвищення рівня продуктивності праці) партійне керівництво області бачило в недостатній ефективності організаційної і політико-масової роботи партійних комітетів у трудових колективах.

Особливо складною виявилась проблема шляхового сполучення і наявності та стану автомобільного й залізничного транспорту області. Стратегічне значення залізничного сполучення на території західних областей УРСР випливало і з постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1939 р., за якою на Тернопільщині почало здійснюватися спеціальне залізничне будівництво: 2 шляхи протяжністю 195 км (капіталовкладення – 80 млн крб., кількість робітників-будівельників – майже 10 тис. осіб), які збільшували пропускну здатність Львівської залізниці (біля західних кордонів СРСР): до 72 пар поїздів на добу проти 13 пар до початку будівництва. Було відремонтовано лінії телеграфу і зв’язку, що обслуговують залізницю, обладнано селекторний зв’язок на залізничних станціях. Проводився ремонт місцевих залізничних шляхів.

У господарському комплексі області особливе місце належало підприємствам місцевої промисловості, бо саме ці промислові об’єкти були покликані в майбутньому стати витоком та основою промислового розвитку краю.

Націоналізовані місцеві підприємства потрапили під повний контроль обласної влади – обкому партії та відповідних відділів облвиконкому, насамперед планового. Аналіз планових документів, представлених плановим відділом облвиконкому 9 березня 1940 р., приводить до висновку про критично низький рівень якості планування, навіть про непрофесійний підхід до вирішення планово-економічних питань, необхідних для організації ефективного виробничого процесу.

Формувалася також структура місцевої молочної промисловості, організовувалася борошномельна галузь, до складу якої було включено всі млини, що належали райвиконкомам і сільрадам. Млини, що знаходились у селах, де вже діяли колгоспи, передавались у власність колгоспам.

Планові завдання «Обллегпрому», гуртова продукція якого в 1940 р. складала у грошовому вимірі 14,2 тис. крб., на 1941 р. планувалося збільшити до суми в 565,5 тис. крб. Таким чином показники мали зрости в 40 разів.

Радянські трансформації в промисловості області здійснювалися адміністративними засобами, а промисловість була підпорядкована центральним органам.

У п’ятому розділі **«Реконструкція невиробничої сфери»** (складається з трьох підрозділів) прослідковано основні аспекти радянської політики змін в інших сферах громадського життя Тернопільщини.

У підрозділі **5.1. «Перебудова системи охорони здоров’я»** розглянуто основні засади змін у медицині, яка перебудовувалася за радянськими стандартами.

Якість та ефективність функціонування системи охорони здоров'я мають важливе і навіть вирішальне значення для будь-якої держави, бо виконують функцію практичного підтвердження життєздатності та гуманістичного характеру діючих владних структур, є доказом декларованої владою турботи про громадян держави.

Перебудова системи охорони здоров'я в західних областях УРСР розпочиналася з ліквідації плати за надання медичної допомоги. Стаціонарне й амбулаторне лікування в усій мережі лікувально-профілактичних заходів стало безкоштовним. До кінця 1939 р. в області формується мережа медичних установ: відкрилися 24 лікарні на 1 325 ліжок.

Місцева влада приділяла належну увагу організації закладів охорони материнства і дитинства. Створено 16 жіночо-дитячих консультацій у містах і 12 – у селах області. У містах організували 10 дитячих ясел на 222 місця, в селах – 5 дитясел на 61 місце.

Особлива увага приділялася забезпеченню належною медичною допомогою дітей, жінок і матерів.

Зростала мережа санітарно-протиепідеміологічних закладів: із 7 установ на початку 1940 року до 22 наприкінці. Організовувались 14 санітарно-епідеміологічних станцій в містах і 4 міжрайонні санепідемстанції, 3 молочно-контрольні станції та 1 протималярійна станція.

У грудні 1939 р. у повітах області організовуються повітові відділи охорони здоров'я (повітздороввідділи) і санітарні комісії, що підпорядковувались «Охороні матері і дитини».

Для медичного обслуговування дітей в школах і дитячих садках встановлено спеціальний штат лікарів і медсестер. Організовано спеціальні медичні заклади для допомоги матері і дитині: жіночу та дитячу консультації, молочну кухню, дитячі ясла.

Однак наприкінці 1939 р. обласна система здоров'я ще перебувала в незадовільному стані: повітові здороввідділи та санітарні комісії у більшості повітів не були організовані; не створена обласна санепідемстанція; не функціонував дерматовенерологічний диспансер, станція швидкої допомоги, родильні будинки; критично не вистачало місць у лікарнях; не велася перепідготовка медичних кадрів; не було можливостей і засобів для розгортання належної санітарно-профілактичної і протиепідеміологічної роботи.

Проблеми становлення радянської системи охорони здоров'я в новоприєднаних областях обумовлювалися комплексними причинами – як недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення лікувально-профілактичних закладів, так і низьким рівнем фахової дисципліни та відповідальності працівників медичних установ. Із запланованих 439 лікувальних закладів різного типу відкрили лише 369, що складало 85 % плану.

У 17 районах області не підібрані приміщення для організації дитячих ясел; зривався план відкриття лікувально-профілактичних закладів не лише в селах, а й в обласному і районних центрах.

Таким чином радянська влада вживала організаційно-структурних та матеріально-технічних заходів щодо реформування діючих і створення нових лікувально-профілактичних закладів, докорінно змінювала тактичні підходи до управління мережею медичних установ, а в загальному – здійснила перебудову системи охорони здоров'я за радянським взірцем, апробованим у медичних закладах СРСР.

У підрозділі **5.2. «Структурна перебудова сфери торгівлі»** розкрито нові методи запровадження стандартів радянської торгівлі у західноукраїнському регіоні. Система торговельного обслуговування населення цікавила нову владу насамперед, як джерело «швидких» грошей, необхідних для фінансування інших секторів виробничої і невиробничої сфер; торгівля виступала найвигіднішим каналом реалізації продукції, що поступала зі Сходу країни; на торговельних об'єктах, які залишилися після польської влади, зосередилась найбагатша верства населення і найбільш деструктивно налаштована проти політики радянської влади категорія колишніх власників; торгові точки стали справжніми «болючими точками» в системі забезпечення мешканців краю необхідними засобами існування: у разі незабезпечення потреб споживачів ці точки здійснювали негативний вплив на настрої населення та на його ставлення до нової влади.

До кінця 1939 р. було проведено націоналізацію торгівлі. Колишню «Народну торгівлю» перетворили в «Харчторг», який з часом об'єднали з іншими «торгами» у «Промторг».

Механізм планування працював за авторитарною схемою: Москва планувала для Києва, Київ – для області, область – для районів, район – для ССТ (сільпо), а ця прикінцева ланка – для кожної окремої торговельної і заготівельної точки.

Внаслідок цього планування склади торговельних організацій були перевантажені «неходовим» товаром, а необхідної широковживаної продукції (добротного одягу, взуття, предметів побуту тощо) не вистачало.

Виявлено мотиви напруги у питаннях заготівлі хліба та забезпечення мешканців міст і сіл м'ясом і м'ясопродуктами: наявні м'ясопереробні потужності явно не справлялися з таким завданням.

Формування обласної системи заготівлі продуктів харчування, зокрема продукції рослинництва, здійснювалось зі значними труднощами. Динаміка торговельного обслуговування населення краю залишається негативною.

Отже, у сфері торгівлі нова влада намагалась вирішувати весь комплекс проблем партійно-адміністративними та державно-плановими методами, ігноруючи не лише фундаментальні закони соціально-економічного розвитку, а й життєві інтереси громадян, свою турботу про яких вона постійно декларувала.

У підрозділі **5.3. «Реорганізація комунально-побутового обслуговування»** показано, що матеріальний добробут громадян формувався на основі розгортання інфраструктурної тріади: медичного обслуговування, торговельного сектора та комунально-побутової сфери.

Підраховано що з обласного бюджету в 1940 р. на місцеве господарство витрачалося понад 18 млн крб.

На квітень 1940 р. комунальне господарство області включало 4 водогони потужністю 1990 м^3 води на добу, 7 електростанцій (без Тернопільської) на 850 кіловат, 1 газовий завод потужністю 1080 м^3 газу на добу і 16 лазень на 921 місце.

Житловий фонд області орієнтовно нараховував близько 22,5 тис. будинків.

Комунально-житлове господарство краю виокремлено в спеціальний розділ обласного бюджету, який включав майже 4,2 млн крб. бюджетних асигнувань. Із цих коштів 2,4 млн крб. складали асигнування на позалімітні роботи і понад 370 тис. крб. – на лімітні капіталовкладення.

Ефективне функціонування виробничого і невиробничого секторів суспільного життя неможливе без належного стану шляхового господарства. Обласне шляхове господарство фактично перебувало у зародковому стані, а існуючі шляхи потребували суттєвих затрат і великих обсягів робіт. .

У затратах на шляхове будівництво у зведеному фінансовому плані (із 11,4 млн крб.) державна грошова частина складала лише 42,1 % (4,8 млн крб.), а решта – 57,9 % (6,5 млн крб.) – припадала на рахунок трудової участі сільського населення. Проблеми шляхового сполучення обласна влада в основному вирішувала зусиллями і коштом мешканців села. Була організована своєрідна «соціалістична панщина» у сфері будівництва та обслуговування шляхів.

Особлива увага приділялася так званим «буряковозним» шляхам, на які виділялося 1,2 млн крб. (0,9 млн крб., або 75 %, за трудовою участю населення). Будівництво нових «буряковозних» шляхів протяжністю 8,4 км забирало 850 тис. крб., з яких 680 тис. крб. (80 %) давала трудова участь людей.

Визначалися норми використання на шляхових роботах тракторного парку МТС: на будівництві чи ремонті республіканських або місцевих автогужових шляхів кожен трактор з МТС «бурякосіючого» району мав відпрацювати 4 дні в рік, а з інших районів – по 2 дні.

Розбудовувалася система зв’язку між населеними пунктами області, яка за своїм господарським значенням була рівнозначною системі шляхових сполучень. Обласним бюджетом 1940 р. для системи зв’язку асигновано 647 тис. крб., зокрема, на капітальні роботи з телефонізації – 231 тис. крб. і радіофікації – 351 тис. крб., а також 65 тис. крб. – на інші затрати. Таке мале фінансове забезпечення утруднювало процес телефонізації області.

Адміністративно-планова система управління місцевим господарством (обласними виробничими структурами місцевого призначення) лише вносила елементи дезорганізації в його роботу, виключала можливості об’єктивної гармонізації потреб населення, попиту споживчого ринку, виробничої діяльності різногалузевих підприємств, а в кінцевому підсумку приводила до диспропорцій між виробництвом і ринком, між потребами і споживанням.

У шостому розділі **«Радянізація системи освіти»** (складається з чотирьох підрозділів) досліджено передумови, основні завдання та форми радянізації освіти в області, її матеріально-технічне забезпечення; з’ясовано кадровий потенціал, який забезпечував процес радянізації освіти в регіоні; висвітлено її ідеологічний та методологічний аспекти.

У підрозділі **6.1. «Передумови, завдання і форми радянізації освіти»** досліджено, що однією з важливих і необхідних передумов утвердження соціально-економічного устрою і політики держави є формування установ освіти, яка була б адекватною щодо завдань і характеру радянської системи, а також ефективно працювала на ідеологічне і кадрове забезпечення його соціально-економічних і політичних структур.

Радянізація системи освіти в західних областях УРСР мала стратегічне завдання: перетворення місцевої школи в ідеологічний засіб утвердження комуністичної ідеології, русифікації українського населення, виховання громадян, насамперед дітей і молоді, в дусі відданості комуністичним доктринам СРСР.

Національна політика радянської держави у сфері освіти здійснювалась за системою «від деполонізації – через українізацію – до русифікації». В усіх школах одразу ж було запроваджено обов'язкове вивчення російської мови.

Радянізація системи освіти здійснювалася під безпосереднім керівництвом партійних органів, рішення яких лягали в основу практичної діяльності державних управлінських структур, причетних до забезпечення відповідної комуністичному режиму ідеологічної спрямованості навчального процесу в освітніх закладах усіх рівнів.

Ідеологічна складова радянізації освіти досить швидко далася взнаки в регіоні: вже у квітні – травні 1940 р. в Кременці розпочалися арешти серед студентів учительського інституту, в основному колишніх учнів Кременецького ліцею, а також серед учнів середніх шкіл. В області при райкомах і міськкомах комсомолу створювалися бойові оперативні групи, що залучалися до виконання завдань, визначених органами безпеки.

Підкреслено позитивне ставлення на початковому етапі населення західних областей УРСР до реформованих і створюваних радянських шкіл з огляду на їх зовнішній (україномовний) характер. За відновлюваною національною формою школи батьки не побачили її комуністичного змісту. Реконструкція навчальних закладів здійснювалася лише з урахуванням загальносуспільних і регіональних потреб та інтересів.

У підрозділі **6.2. «Матеріально-технічне забезпечення радянізації освіти»** зазначено, що становлення радянської системи освіти в західних областях УРСР загалом, і кожного місцевого навчального закладу зокрема, вимагало вирішення двоєдиного завдання: зміцнення та розвитку матеріально-технічної бази і формування науково-педагогічних кадрів.

Офіційна статистика свідчила про позитивну динаміку процесу матеріально-технічного забезпечення радянізації освіти на приєднаних територіях. На початку 1940–1941 навчального року тут функціонувало 6 496 шкіл (у Тернопільській області – 1 177), серед яких 4 037 початкових (на Тернопільщині – 745), 2 174 семирічних (на Тернопільщині – 390) і 285 середніх (на Тернопільщині – 42). Контингент учнів досяг 1 млн 165 тисяч осіб (на Тернопільщині – 217 тисяч). Штат учителів зріс до 33 898 осіб (на Тернопільщині – 6 680).

Досліджено напрямки бюджетних асигнувань, які були покликані профінансувати процес втілення в життя закону про обов'язкове навчання:

семирічне – в селі, а в містах – у межах середньої школи. Обласний бюджет фінансово обслуговував зростання контингенту учнів 5–7 класів на 17 158 осіб і учнів 8–10 класів – на 1880 осіб.

Основний приріст наповненості шкільних класів припадав на сільські школи. Число учнів молодших класів у сільських школах зростало із 140 тис. осіб до 144,9 тис. (на 3,5 %), в 5-7 класах – від 12,7 тис. до 26 тисяч осіб (більш ніж удвічі).

Відзначено оперативність здійснення переходу на нові радянські посібники. У січні 1940 р. до західних областей УРСР надіслали 7 млн нових підручників. Першоелементом матеріальної бази навчального закладу є навчальні приміщення. До квітня 1940 р. під дитячі установи, школи й інші навчальні заклади передано 439 будинків, конфіскованих у «класових ворогів» .

Питання розширення матеріально-технічної бази освітніх закладів низового рівня шляхом будівництва нових приміщень перебувало на постійному контролі обкому КП(б)У та облвиконкому. Планом передбачалося впродовж 1941 р. завершити будівництво 21 школи у 18 районах. На літо 1940 р. по області було заплановано 175 таких садків з контингентом 4375 дітей.

Аналізуючи матеріально-технічне забезпечення радянізації освіти, можемо виділити наступне: інформаційно-літературне забезпечення науково-педагогічного і навчально-виховного процесів, починаючи від вищих навчальних закладів освіти і до позашкільних мало відповідати комуністичним засадам.

У підрозділі **6.3. «Кадрове забезпечення в регіоні»** прослідковано підхід підбору кадрів для забезпечення реформованої шкільної системи і застосовування ідеологічного принципу: світоглядні якості, політичні симпатії педагога мали абсолютний пріоритет над його професійним рівнем, незалежно від того, які навчальні дисципліни він викладав.

Значну допомогу в забезпеченні шкіл західних областей учительськими кадрами надав Наркомат освіти УРСР. Зокрема, у 1940 р. Наркомат освіти УРСР направив на роботу до Тернопільщини 1 250 учителів, завдяки чому в 1940-1941 навчальному році в області за парти сіли всі діти шкільного віку, а школи були забезпечені педагогічними кадрами.

Якісний склад кадрів, відряджених зі східних областей республіки в західні, далеко не відповідав тій ролі, яку вони відігравали в управлінні виробничими і невиробничим процесами в регіоні, і тому значенню, на яке вони претендували у суспільному житті краю. За освітнім рівнем партійці з нижчою освітою складали 60,3 % (1 612), із середньою – 35,1 % (937), з вищою – 4,7 % (125) осіб.

Тернопільська область була аграрним регіоном і обласне керівництво окрему увагу приділило навчальним закладам сільськогосподарського спрямування.

Відкрито Тернопільський технікум механізації сільського господарства (на базі колишньої механічної гімназії; контингент – 280 учнів); Заліщицький плодоягідний технікум (на базі колишньої середньої садово-городньої школи; контингент – 160 учнів); Білокриницький рільничий технікум Кременецького районну з рільничим і лісовим відділеннями (на базі колишньої середньої рільничої школи; контингент – 300 учнів); Язловецький зооветеринарний

технікум Золотопотікського району (у приміщенні колишньої трирічної жіночої школи; контингент – 300 учнів); Чортківську постійно діючу школа підготовки масових кадрів для сільського господарства (на базі колишньої механічної школи; контингент – 200 учнів).

При обласному земельному управлінні проводилися курси агрономів з апробації садово-городніх та зернових культур, семінари зоотехніків, землевпорядників, працівників лісової охорони, ветеринарних лікарів – всього 470 осіб. Через курси перепідготовки пройшли навіть такі сільські працівники, як конюхи (25 осіб) і пасічники (40 осіб).

Дефіцит кадрів різних рівнів і профілів – від спеціалістів вищої кваліфікації і до представників масових професій виробничої сфери – змусив центральну і місцеву владу розширити рамки радянізації освіти за межі загальношкільного і фахового педагогічного сектора на сектори загальнотехнічний, промислово-виробничий і сільськогосподарський.

У підрозділі **6.4. «Радянізація освіти: ідеологічний і методологічний аспекти»** досліджено, що реформована радянська школа дуже швидко стала школою подвійних стандартів. Подвійна стандартизація в системі радянської освіти обумовлювалася зміщенням методологічних акцентів із пріоритету професійної підготовки на пріоритет підготовки світоглядної: теорія і практика освіти були поставлені на службу ідеології.

Партійно-державне керівництво на місцях регламентувало й контролювало діяльність навчальних закладів області в різноманітних формах і за всіма напрямами їх роботи.

Інструментарієм реалізації партійної політики в освітній сфері, насамперед у системі шкільної освіти, стали січневі та серпневі вчительські конференції, що проводилися відповідно після завершення першого півріччя поточного навчального року та напередодні нового навчального року; робота профільних методичних об’єднань (методичні комісії), в полі зору яких перебували організаційно-методичні та навчально-виховні питання та вивчення російської мови. Увага до вивчення російської мови була посиленою, що особливо чітко проявлялось у підготовці нових підручників для україномовних шкіл.

Заідеологізованість організаційно-методичних засад здійснення навчального процесу у вищих закладах освіти була доведена до практичного ігнорування інших граней підготовки фахівців, окрім вузькопрофільної. Це підтверджує розклад занять Кременецького державного учительського інституту на травень 1940 р.: при шестиденному робочому тижні на історичному, фізико-математичному і природничо-географічному факультетах щоденно читали лекції з основ марксизму-ленінізму і проводилися заняття з військової підготовки.

Отже, процес радянізації освіти, що здійснювався радянською владою в західних областях УРСР, у своєму організаційно-методичному та ідеологічному контекстах вийшов за рамки освітянського сектора й охопив усю систему політико-виховної роботи, весь комплекс заходів, спрямованих на перебудову соціально-культурної сфери суспільства з метою утвердження комуністичної ідеології в суспільному житті та індивідуальній свідомості кожного громадянина.

У сьомому розділі **«Трансформація сфери духовної культури»** (складається з трьох підрозділів) проаналізовано зміни викликані політикою радянської влади стосовно духовного і культурного життя населення Тернопільщини, показано відношення партійних чиновників до громадських, культурно-освітніх організацій, церкви і духовенства області.

У підрозділі **7.1. «Партійне керівництво сферою духовної культури»** розглянуто тактику радянізації духовної сфери, яка була аналогічною тактиці радянізації економічної або політичної сфер суспільного життя: ідеологію, спосіб мислення і культурні традиції змінювали швидко, майже за директивними вказівками. Особливе місце у системі радянської влади займала антирелігійна пропаганда.

Статистика (по Західній Україні) вказувала на широку базу церковного впливу в регіоні: 3,5 млн греко-католиків, 2 млн римо-католиків, 1,5 млн православних, 800 тис. іудеїв. З метою впливу на ці майже 8 млн українського населення партійно-державна влада розпочала масштабний наступ на всі релігійні конфесії.

Оскільки радянська влада однозначно відносила церкву і духовенство до ворожого антирадянського табору, до контрреволюційних сил, то одним із найважливіших засобів боротьби з ними вважалося посилення агітаційно-пропагандистської роботи, щоб схилити симпатії населення міст і сіл до радянської влади.

Увага партійно-державних органів до культурно-масової та пропагандистсько-агітаційної роботи в трудових колективах міст і сіл особливо загострилась у період підготовки до виборів у Верховну Раду СРСР і Верховну Раду УРСР взимку – навесні 1940 р. Для цього райкоми і міськоми КП(б)У області були зобов’язані підготувати і передбачити створення гуртків, проведення лекцій, бесід, доповідей для всіх виборців з вивчення сталінської Конституції і положення про вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР.

Партійні органи не залишали поза сферою свого впливу жодної ділянки життєдіяльності населення області. На засіданнях бюро обкому затверджувалися заходи до вшанування пам’яті В. Леніна у зв’язку з 16-ми роковинами від дня його смерті; відзначення 22-ї річниці РСЧА і ВМФ; святкування в області Міжнародного жіночого дня 8 березня; 1 Травня – Дня Міжнародної пролетарської солідарності трудящих, дня огляду бойових, революційних сил пролетаріату.

Радянізуючи духовну сферу, сталінські ідеологи використовували командно-силовий стиль праці, що дозволяв віднести церкву і духовенство до ворожого антирадянського табору, що підлягав ізоляції з подальшою його ліквідацією, оскільки церква своєю природою не вписувалася в ідеологію радянської системи й не дозволяла проводити подальшу радянізацію особистості.

У підрозділі **7.2. «Преса як засіб комунізації та радянізації краю»** зазначено, що реалізація управлінської державної політики на підлеглій території неможлива була б без її інформаційного забезпечення, без функціонування підконтрольної владним структурам періодичної преси. В обласному центрі 3

жовтня 1939 року почала видаватись українською мовою щоденна газета «Вільне життя» (орган тимчасового управління).

Пропагандистські матеріали історичного та інформаційно-ідеологічного характеру подавалися практично в усіх номерах місцевих газет; тематика таких публікацій окреслювала масштаби й розкривала напрями політико-виховного тиску радянської влади на місцеве населення.

На початку 1940 р. в західних областях УРСР видавалося 53 газети. Тираж тільки обласних і районних газет становив загалом понад 280 тисяч примірників, причому більша його частина припадала на щоденні газети. Усі ці видання за змістом були подібними до київських і московських часописів.

Кадрова політика в інформаційній сфері була винятковою прерогативою партійних органів. Зокрема, штати районних газет в їх кількісному та персональному складах затверджувалися обкомом партії. 3 вересня 1940 р. постановою «Про штати районних газет» бюро Тернопільського обкому КП(б)У затвердило штати 12 районних газет. Діяльність обласних і районних газет постійно перебувала у полі зору партійних органів. Постійна увага партійних органів до періодичної преси полягала не лише у здійсненні контролю за її діяльністю, а й у прагненні підкреслити та зміцнити її роль і значення в суспільному житті.

Партійні органи області посилено використовували пресу в політико-масовій роботі та зосереджували свою увагу на контролі за вивченням «Короткого курсу історії ВКП(б)» в партійних організаціях і навіть у колективах навчальних закладів, підприємств і установ, постійно тримали в полі зору поширення і вивчення інших партійних документів і матеріалів ідеологічного характеру. З метою поліпшення інформаційного обслуговування населення міст і сіл через поширення періодичної преси облвиконком і райвиконкоми були зобов’язані вживати заходів до створення мережі вітрин на центральні та республіканські газети.

У підрозділі **7.3. «Культосвітні установи як суб’єкти й об’єкти трансформаційних процесів»** прослідковано діяльність культурно-освітніх установ, які діяли за взірцем і принципами радянських культурно-мистецьких інституцій і були керованим знаряддям комуністичної партії в ідеологічному впливі на трудові маси.

У Тернопільській області в грудні 1940 р. працювало 817 клубних установ. При клубах організовано 26 гуртків з вивчення Конституції СРСР, розгорнулась діяльність 59 драматичних, 47 хорових і 23 музичних гуртків. На організацію культурно-освітніх установ і розгортання в них роботи урядом УРСР в 1940 р. асигновано 10 млн крб., що дало можливість впродовж короткого часу розширити мережу культурно-освітніх закладів в західних областях. На кінець 1940 р. тут вже діяло 3 614 клубних установ.

Динаміка бібліотечної справи визначалась відповідними рішеннями вищих партійно-державних органів і забезпечувалась практичними кроками місцевих органів влади.

Радянська влада виділила чималі кошти на розвиток кінофікації в західних областях УРСР. На початку 1941 р. кількість діючих тут кінодемонстраційних установок порівняно з вереснем 1939 р. зросла більш як утричі. Упродовж 1940 р. у селах продемонстрували 10 876 кінофільмів, які переглянули майже 3 млн осіб.

В області впродовж року з часу приєднання до УРСР (вересень 1939 – вересень 1940 рр.) здійснюються роботи з технічного забезпечення управлінської, виробничої та культурно-освітньої діяльності через радіофікацію населених пунктів і телефонізацію підприємств, організацій та установ краю. Однак виконання річного плану радіофікації й телефонізації області серйозно відставало від передбаченого графіка.

У 1940 р. кожна західноукраїнська область мала розвинену художню самодіяльність з великою кількістю учасників. У Тернопільській області в жовтні 1940 р. нараховувалося 950 гуртків художньої самодіяльності, якими було охоплено 12920 осіб

Партійні органи області не випускали з поля зору діяльності громадських організацій, насамперед таких, як «Тосоавіахім» (Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву), МОДР (Міжнародна організація допомоги революціонерам), спортивно-масові організації та інші

В області розпочато спортивно-масову роботу. Вже в березні 1940 р. в Тернопільській області створили 27 районних комітетів фізичної культури й спорту, заснували спортивні товариства «Динамо», «Локомотив», «Харчовик».

Заклади культури ставали об’єктами щільного й всебічного «піклування» та постійного тотального контролю з боку партійно-державних органів, перетворювались у засоби ідеологічного впливу на маси й підпорядкування всіх категорій населення владним інституціям та його залучення до участі в масово-політичних заходах, спрямованих на формування соціалістичного ставлення до праці та почуття радянського патріотизму.

У **висновках** сформульовано теоретичні положення, узагальнення та результати дисертаційного дослідження.

На підставі аналізу проблеми вивчення суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій західноукраїнського регіону у 1939–1941 рр., на основі наведеного в дослідженні фактичного матеріалу можна зробити певні висновки.

1. Аналіз історіографічного доробку українських та іноземних дослідників, комплексу різноманітних джерел підтвердив потребу в узагальненій праці, що різнобічно висвітлює складний, неоднозначний, у багатьох відношеннях трагічний процес суспільно-політичної та соціально-економічної трансформації Тернопільщини у вересні 1939 – червні 1941 рр.

2. Приєднання Західної України, у тому числі Тернопільщини, до складу УРСР у складі СРСР було викликане насамперед зовнішнім фактором. Основна причина зміни суспільного ладу на Тернопільщині – не внутрішня, як твердила радянська історіографія, а зовнішня – політика керівництва СРСР, спрямована на приєднання регіону до Радянського Союзу. Передумовою процесу інтеграції Тернопільщини до радянської системи було укладення таємного протоколу до

радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 р. Реалізуючи домовленість про поділ території Польщі, Й. Сталін наказав Червоній армії зайняти Західну Україну.

3. Встановлення на Тернопільщині радянської влади і пов'язані із цим перетворення усіх сторін суспільного життя були насильницькими, спрямовувалися зовнішньою силою. Влада, що діяла в регіоні 1939–1941 рр. мала тоталітарний характер, була аналогічною до системи і способу здійснення керівництва в тодішньому СРСР. Політичними центрами, які зосередили у своїх руках усі основні важелі влади на Тернопільщині, стали органи більшовицької партії – обком, міськкоми і райкоми КП(б)У. Місцеві ради депутатів трудящих, які теоретично вважалися органами власне державної влади, таких функцій були позбавлені.

Фактично Тернопільщина, як і вся Західна Україна, була включеною до складу СРСР з кінця вересня 1939 р., хоча відповідні акти були ухвалені Верховними Радами СРСР і УРСР лише наприкінці жовтня – у першій половині листопада 1939 р. При цьому національні інтереси українського народу, його прагнення до об'єднання служили лише ширмою для геополітичних планів керівництва СРСР. Призначення Народних Зборів Західної України, які відбулися у жовтні 1939 р. полягало в юридичному закріпленні засад функціонування органів радянської влади, а метою тимчасових органів влади (воєводських і повітових комітетів) було забезпечення переходу до усталених в СРСР форм державної влади.

4. Вступ Червоної армії на територію Тернопільщини викликав неоднозначну реакцію місцевого населення. Більшість зайняла загалом вичікувальну позицію. Привабливість гасел національного та соціального визволення, під якими здійснювався похід Червоної армії, зумовила те, що червоноармійців у багатьох селах і містах зустрічали привітно. Цей вияв, однак, був радше спонтанною реакцією на падіння польського режиму, ніж свідомим радянофільством.

5. Радянізація розпочалася на Тернопільщині одразу в перші дні вступу Червоної армії. Однак тільки після завершення юридичного включення території Західної України до складу СРСР процес набув запрограмованих масштабів. На підставі постанови Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. створено Тернопільську область, яку поділено на 38 районів. Місце тимчасових органів управління посіли виконкоми обласної, міських, районних і сільських рад депутатів трудящих. Виконкоми створювали без самих рад, адже вибори до місцевих рад відбулися лише у грудні 1940 р. Усі важливі посади у структурах влади обіймали працівники, скеровані ЦК ВКП(б) і ЦК ВКП(б)У. Влада не довіряла місцевим кадрам.

6. Для зміцнення адміністративно-командної системи режим націоналізував на Тернопільщині банківську систему, промислові підприємства, торгівлю. Націоналізовані заводи і фабрики підпорядковувалися всесоюзним і республіканським наркоматам, а невеличкі місцеві – облвиконкомам. Одержавлена економіка області відзначалася низькою ефективністю, незбалансованістю попиту та пропозиції, низькою якістю продукції.

7. Головна суть політики влади у сільському господарстві полягала в колективізації одноосібних господарств. У колгоспи селян змушували вступати, використовуючи різні примусові методи, зокрема, за допомогою податкового тиску. До червня 1941 р. в області створили 500 колгоспів, які об'єднували 15 % одноосібних селянських господарств. У ті роки влада, враховуючи міжнародну обстановку, не форсувала колективізацію.

8. Незважаючи на доволі складну соціально-економічну ситуацію, значні кошти надходили на освітню та культурну області. Власне освіта виявилася тією сферою життя, перетворення в якій принесло чимало політичних дивідендів радянському режиму. Оперативно відновили роботу шкіл, зросла їхня кількість. Насамперед українських. Навчання у школах було безкоштовним. Однак низка негативних явищ підірвала авторитет радянської влади: у процесі реорганізації мережі шкіл не враховувалися мовні інтереси поляків і євреїв; припинено діяльність «Просвіти», «Рідної школи», заборонено викладання релігії в школах; навчальний і виховний процеси були заідеологізованими. Позитивними були зміни у сфері охорони здоров'я: медичне обслуговування стало безплатним, відкривалися заклади охорони матері і дитини; в області утворилася низка закладів санітарно-епідеміологічної служби.

9. Ідеологічний тиск та організаційний контроль були головними складовими у ставленні влади області до працівників культурної сфери. Намагання обмежити духовне життя лише орієнтацією на ідеологію марксизму-ленінізму збіднювало культурні процеси й придушувало творчу думку діячів культури, а для багатьох з них – закривало дорогу до творчості.

10. Загалом соціально-економічна політика радянської влади в області була неоднозначною. У деяких випадках вона збігалася з потребами розвитку регіону, отож населення сприймало її прихильно. Йдеться, зокрема, про модернізацію промисловості та подолання безробіття, впровадження безкоштовного медичного обслуговування, матеріальної допомоги багатодітним сім'ям тощо. Водночас загострились інші проблеми соціально-побутового життя: виник товарний дефіцит, низьким був загальний рівень матеріального становища жителів області.

11. Утвердження тоталітарного режиму в Тернопільській області супроводжували масові репресії (звільнення з роботи, ув'язнення, депортації, фізичне знищення). Як метод політичного переслідування та адміністративного покарання широко використовували депортації – виселення без правових на це підстав. Репресивно-каральна система, яка діяла в області у 1939-1941 рр., допускала свавілля, грубе порушення прав людини.

12. Приєднання Західної України, у тому числі Тернопільщини, до складу УРСР, навіть попри весь символічний характер її державності, стало, з погляду історичної перспективи, важливим етапом на шляху до соборності. Об'єднання двох частин українського народу значно підсилило його загальний потенціал, зберегло територіальну цілість, що об'єктивно закладало передумови для його самореалізації та розвитку, і, зрештою, здобуття незалежної держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Кравчук Л. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941. рр.). Тернопіль : Укрмедкнига, 2017. 600 с.

Рецензії

Бармак М. В. Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941. рр.), Тернопіль: Укрнадкнига, 2017. 600 с. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 140–142.

Криськов А. А. Рецензія на монографію: Кравчука Л.В. Суспльно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941. рр.). Тернопіль: Укрнадкнига, 2017. 600 с. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2019. Вип. 146. №7. Ч. 1. С. 135–137.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Кравчук Л. В. Становище медицини на Тернопільщині в період 1939-1941 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2013. Вип. 2. Ч. 2. С.77–80.

3. Кравчук Л. Кооперативний рух в Західній Україні в 30-40 –х рр. XX ст. Вплив радянізації. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2013. Вип. 12. С. 287–290.

4. Кравчук Л. В. Радянізація освіти Тернопільщини в 40 роках. Ідеологічні і методичні аспекти. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2015. Вип. 99. С. 39–41.

5. Кравчук Л. В. Радянізація система освіти та її кадровий потенціал у новоствореній Тернопільській області в період 1939–1941рр. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2015. Вип. 102. С. 90–92.

6. Кравчук Л. Русифікація системи освіти в період радянізації Тернопільщини в 1940–1941 роках. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 16. С. 220–225.

7. Кравчук Л. В. Номенклатурні аспекти управління освітньо-виховним процесом в період утвердження радянської влади у західній Україні, вересень 1939 – червень 1941. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 103. С. 32–35.

8. Кравчук Л. В. Матеріальне забезпечення закладів освіти Тернопільщини в ході радянізації краю 1939–1941. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 96. С. 84–87.

9. Кравчук Л. В. Соціалістичне реформування невиробничої сфери медицини Тернопільщини в період 1939–1941 рр. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 104. С. 44–48.

10. Кравчук Л. В. Радянська система освіти та її кадровий потенціал в новоутвореній Тернопільській області в період 1939–1941 рр. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2015. Вип. 102 (11). С. 90–92.

11. Кравчук Л. В. Партійне керівництво сферою духовної культури на Тернопільщині вересень 1939 – червень 1941. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2016. Вип. 106 (3). С. 69–72.

12. Кравчук Л. В. Впровадження радянської ідеології в суспільне життя Тернопільщини вересень 1939 – червень 1941. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*. 2016. Вип. 107 (4). С. 71–75.

13. Кравчук Л. В. Матеріальне становище медицини як фактор впровадження радянського способу життя на окупованих землях Тернопільщини вересень 1939 – червень 1941. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 105 (2). С. 60–63.

14. Кравчук Л. В. Функціонування медичних закладів Тернопільщини в процесі радянізації краю вересень 1939 – червень 1941 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 45. 2016. С. 207–210.

15.Кравчук Л. В. Преса як засіб радянізації Тернопільщини в період радянської окупації (вересень 1939 – червень 1941). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 46. 2016. С. 161–164.

16. Кравчук Л. В. «Нова» Тернопільська преса як засіб радянізації краю у вересні 1939 – червень 1941 роках. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2017. Вип. 119(4). С. 82–85.

17. Кравчук Л. В. Культосвітня діяльність та завдання бібліотек і сільських клубів та кінофікації в ході радянізації Тернопільщини в період вересня 1939 – червень 1941 роках. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2017. Вип. 118(3). С. 72–74.

18. Кравчук Л. В. Розвиток мистецької культури на Тернопільщині в процесі радянізації краю в період вересня 1939 – червня 1941 рр. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2017. Вип. 122(7). С. 33–35.

19. Кравчук Л. В. Розвиток кінофікації, радіомовлення та телефонізації на Тернопільщині у процесі радянізації краю в період вересня 1939 – червня 1941 рр. *Емінак: науковий щоквартальник.* 2017. № 2, Т. 3. С. 51–55.

20. Кравчук Л. В. Соціалістична трансформація сільського господарства Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2017. Вип. 1. Ч. 1. С. 102–108.

21. Кравчук Л. В. Колгоспне будівництво на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1940 рр. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2017. Вип.127. № 12. С. 72–76.

22. Кравчук Л. Формування матеріально-технічної бази новостворених закладів освіти в ході радянізації Тернопільщини в період 1939–1941 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2017. Вип. 1. Ч. 3. С.197–202.

23. Кравчук Л. В. Радянізаційні процеси в господарстві Тернопільської області (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2017. Вип. 2. Ч. 2. С. 28–33.

24. Кравчук Л. Перебудова медицини Тернопільщини в процесі радянізації краю (вересень 1939–1941 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2017. Вип. 2. Ч. 4. С.31–35.

25. Kravchuk L. V. Prerequisites, objectives and forms of Soviet education in Ternopil region of Western Ukrainian September 1939 – june 1941. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С.63–66.

26. Кравчук Л. В. Політика радянської влади у медичній галузі Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр. *Virtus*. 2018. № 20. С. 97–101.

27. Кравчук Л. В., Кадобний Т. Б., Кравчук Л. О. Трансформаційні процеси на Тернопільщині 1939–1941 роках як фактор формування у студентів-медиків почуття патріотизму, компетентності під час вивчення історії краю. *Вісник соціальної гігієни та охорони здоров'я України*. 2018. № 3(77). С. 36–43.

28. Кравчук Л., Кадобний Т. Соціально-політичні аспекти становища освіти на Тернопільщині 1939–1941 рр. *Медична освіта*. 2014. № 4. С. 68–74.

29. Кравчук Л. В. Політика радянської влади у медичній галузі Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр. *Virtus*. 2018. № 20. С. 97–101.

30. Кравчук Л. В., Кадобний Т. Б., Кравчук Л. О. Трансформаційні процеси на Тернопільщині 1939–1941 роках як фактор формування у студентів-медиків почуття патріотизму, компетентності під час вивчення історії краю. *Вісник соціальної гігієни та охорони здоров'я України*. 2018. № 3(77). С. 36–43.

31. Кравчук Л. В. Становище тваринництва Тернопільської області в системі колективного господарювання у1940–1941 рр. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2019. Вип. 145. № 6. С. 75–80.

32. Кравчук Л. В., Коваленко Р. О. Політика радянської влади у сфері кіно і театрі як інструментарію запровадження комуністичної ідеології на Тернопільщині в період вересня 1939 – червня 1941 рр. *Гілея: науковий вісник : зб. наук. праць*. 2019. Вип. 148. №9. – С. 38–44.

33. Кравчук Л. В. Політика комунізму як чинник небезпеки та загрози людству з історії радянізації Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Народознавчі зошити*. 2019. № 3(147). С. 758-766.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження

34. Кравчук Л. В. Передумова та наслідки радянізації на Тернопільщині 1939–1941 рр. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 121–127.

35. Кравчук Л. В., Бондаренко С. В., Кадобний Т. Б. Вплив радянізації на населення Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)»*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. Ч. 1. С. 127–133.

36. Кравчук Л. В. Моральні почуття і моральні закони як домінуючий фактор в процесі виховання. *Матеріали регіональної наукової конференції.* м. Тернопіль, 6–7 листопада 2014 р. С. 59–61.

37. Кравчук Л. В. Партійне керівництво у сфері духовної культури. *Міжнародна науково-практична інтернет-конференція*. 29–30 вересня 2015 р., Переяслав-Хмельницьк, 2015. С. 52–54. URL : http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/2290.

38. Кравчук Л. В. Радянізація протиріччя чи успіхи в освіті на Тернопільщині вересень 1939–41. *Роль суспільних наук у збереженні стабільного розвитку глобальних світових процесів у XXI ст. Матеріали науко-практичної конференції.* 3–4 квітня 2015 р., м. Київ. С. 19–23.

39. Кравчук Л. В. Матеріально-технічне забезпечення радянізації системи освіти Тернопільщини у 1939–1941 рр. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті»* м. Одеса, 10–11 квітня 2015 р. С.35–39.

40. Кравчук Л. В. Радянська атеїстична політика на Тернопільщині упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. *«Українська Греко-Католицька Церква в історії та сучасних процесах розвитку українського суспільства (до 420-ліття укладення Берестейської унії, 70-ліття Львівського «псевдособору» 1946 р.). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2016 р.). С. 6.

41. Кравчук Л. В. Посилення політичного режиму радянської системи на Тернопіллі шляхом системи ліквідації громадських інституцій. *Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми гуманітарних та природних наук»,* м. Київ, 28–29 жовтня 2016 р., Ч. 2. С. 48–52.

42. Кравчук Л. В. Радянська преса як засіб формування комуністичного світогляду на окупованих територіях Тернопільщини у вересні 1939–1941рр. *Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку сучасної науки»,* м. Львів, 2–3 грудня 2016 р. С. 151–153.

43.Кравчук Л. В. Радянська ідеологія в засобах масової інформації в процесі окупації Тернопільщини у вересні 1939–1941 роках. *Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії»,* м. Дніпро, 4–5 листопада 2016 р. С.22–25.

44. Кравчук Л. В. Радянізаційні процеси на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до – сьогодення)»*. Тернопіль : «Вектор», 2017. С. 121–127.

45. Кравчук Л. В. Формування національної свідомості та компетентності у студентів медиків в процесі вивчення історії Тернопільщини в період вересня 1939 – червень 1941 рр. *Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Компетентнісний підхід у гуманітарній підготовці у майбутніх фахівців медичної галузі»* (м. Тернопіль, 11–12 грудня 2018 р.). С.46–48.

46. Кравчук Л. В. Події вересня 1939 р. та червня 1941 р. в дослідженнях українсько-польських істориків. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи українсько-польської співпраці приурочена до 15-річчя вступу Польщі в ЄС та 20-річчя членства в НАТО»* (м. Тернопіль, 16 травня 2019 р.). С.7.

47. Кравчук Л. В. Коммунистическая идеология и её антигуманная природа в процессе трансформаций торговли Тернопольщины сентябрь 1939 – июнь 1941 гг. *Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. Perfect Publishing.* Vancouver, 2019. P. 80–91.

АНОТАЦІЯ

Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2020.

У дисертації висвітлено результати комплексного аналізу трансформаційних процесів, здійснених радянською владою на території Тернопільщини впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.: від часу вступу Червоної армії на територію області і до початку німецько-радянської війни.

Встановлено, що зміни у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті регіону відбулися впродовж трьох етапів: перший – 17 вересня – 10 грудня 1939 р. – формування тимчасових органів влади під контролем політуправлінь Червоної армії; другий – 10 грудня 1939 – 3 лютого 1940 р. – перехід функцій тимчасових управлінь до створених органів радянської влади на місцях; третій – лютий 1940 – червень 1941 рр. – розбудова партійних, радянських, правоохоронних, силових, господарських структур управління.

Аргументовано, що приєднання Західної України, у тому числі Тернопільщини, до складу УРСР і СРСР було викликано насамперед зовнішнім чинником – політикою керівництва СРСР, спрямованою на силове приєднання регіону до Радянського Союзу.

Проаналізовано встановлення радянської влади на Тернопільщині та визначено її тоталітарний характер; політичними центрами влади стали органи більшовицької партії – обком, міськкоми і райкоми КП(б)У; усі важливі посади у структурах влади займали вихідці із східних областей УРСР; влада не довіряла місцевим кадрам.

Встановлено, що вступ Червоної армії на територію області викликав неоднозначну оцінку місцевого населення, хоча на початковому етапі радянізація позитивно сприймалася у регіоні: зміни у сфері освіти і культури, розвиток закладів охорони здоров'я, створення санітарної служби, радіофікація, телефонізація, ремонт і будівництво доріг тощо; зміни у ставленні до радянських урядових органів були викликані масовими репресіями, які були пов'язані з ув'язненнями, депортаціями і навіть фізичним знищенням населення.

Досліджено процеси націоналізації в сфері промисловості, банківської справи, торгівлі; визначено характер колективізації одноосібних господарств на селі.

З'ясовано характер перетворень в освітній сфері та культурі, де окрім позитивних змін – зростання кількості шкіл і клубних закладів, безплатне навчання, кіно, охоплення населення гуртковою роботою, – постійно здійснювався ідеологічний тиск та організаційний контроль, влада встановила нагляд за церквою, духовне життя обмежувалося орієнтацією на марксистсько-ленінську ідеологію.

Досліджено, що приєднання Західної України, у тому числі Тернопільщини, до складу УРСР, попри навіть символічний характер її державності, стало важливим етапом на шляху до соборності та здобуття незалежної держави.

Ключові слова: Західна Україна, Тернопільщина, село, соціально-економічний розвиток, СРСР, колгосп, радянська влада, МТС, політика, преса, освіта, медицина, культура.

АННОТАЦИЯ

Кравчук Л. В. Общественно-политические и социально-экономические трансформации на Тернопольщине (сентябрь 1939 – июнь 1941 гг.). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 «История Украины». – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2020.

В диссертации представлены результаты комплексного анализа трансформационных процессов, осуществленных советской властью на территории Тернопольщины на протяжении сентября 1939 – июня 1941 гг.: от вступления Красной армии на территорию области и до начала немецко-советской войны.

Установлено, что изменения в общественно-политической, социально-экономической и культурной жизни региона происходили на протяжении трех этапов: первый – 17 сентября – 10 декабря 1939 года – формирование временных органов власти подконтрольных управлениям Красной армии; второй –10 декабря 1939 – 3 февраля 1940 – переход функций временных управлений к созданным органам советской власти на местах; третий – февраль 1940 – июнь 1941 – развитие партийных, советских, правоохранительных, силовых, хозяйственных структур управления.

Аргументировано, что присоединение Западной Украины, в том числе Тернопольщины, в состав УССР и СССР было вызвано прежде всего внешним фактором, – политикой руководства СССР, направленной на силовое присоединение региона к Советскому Союзу.

Проанализировано установление советской власти на Тернопольщине и определен ее тоталитарный характер; политическими центрами власти стали органы большевистской партии – обком, горкомы и райкомы КП(б)У; все важные должности в структурах власти занимали выходцы из восточных областей УССР; власть не доверяла местным кадрам.

Установлено, что вступление Красной армии на территорию области вызвало неоднозначные оценки местного населения, хотя на начальном этапе советизация положительно воспринималась в регионе: изменения в сфере образования и культуры, развитие учреждений охраны здоровья, создание санитарной службы, радиофикация, телефонизация, ремонт и строительство дорог и др.; изменения в отношении к советским правительственным органам были вызваны массовыми репрессиями, которые были связаны с заключениями, депортациями и даже физическим уничтожением населения.

Исследовано процессы национализации в сфере промышленности, банковского дела, торговли; определен характер коллективизации единоличных хозяйств на селе.

Установлен характер преобразований в образовательной сфере и культуре, где кроме положительных изменений – возрастание количества школ и клубных учреждений, бесплатное обучение, кино, охват населения кружковой работой, – постоянно осуществлялось идеологическое давление и организационный контроль, власть осуществляла надзор за церковью, духовная жизнь ограничивалась ориентацией на марксистско-ленинскую идеологию.

Исследовано, что присоединение Западной Украины, в том числе Тернопольщины, в состав УССР, даже несмотря на символический характер ее государственности, стало важным этапом на пути к соборности и построению независимого государства.

Ключевые слова: Западная Украина, Тернопольщина, деревня, социально-экономическое развитие, СССР, колхоз, советская власть, МТС, политика, пресса, образование, медицина, культура.

SUMMARY

Kravchuk L. V. Socio-political and socio-economic transformations in Ternopil Region (September 1939 – June 1941). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of History (Doctor of Philosophy) in specialty 07.00.01 «History of Ukraine». – Ivan Franko Lviv National University, Lviv 2020.

The dissertation covers the results of a complex analysis of the transformational processes of Soviet power in the Ternopil Region during September 1939- June 1941,

from the time of the occupation of the RSChA region to the time of the occupation of Western Ukraine by Nazi Germany.

The process of force changes introduced by the Soviet government in Ternopil is described. They dramatically affected the socio-economic, socio political and cultural life of the region during three stages of its functioning: the first stage: September 17-December 10, 1939 the formation of the year-old temporary government bodies under control Red Army, the second stage: December 10, 1939-February 3, 1940-the transition of the functions of interim administrations to the creation of organs of Soviet, law enforcement, power, economic management structures. The features of the introduction and application of the command-administrative methods and principles of organizing the smoth management of the industrial and economic complex of the region with the aim of incorporating it into a single national system of the USSR are investigated. The main directions of the implementation of Soviet reforms are analyzed, the purpose of which was the destruction of national-cultural, spiritual values and traditions, the elimination of private and cooperative property of political parties and public organizations, the planting of Soviet patterns, communist morality and an atheistic worldview. The leading role of the CPSU has been clarified and analyzed as a center of concentration of the state, economic and individual sectors, as well as the possession of the right to use power structures to punitive actions against the indigenous population of the region that did not perceive Soviet politics. Studying the socio-political and socio-economical transformations of the western Ukraine region on local scale (using the example of Ternopil Region) allowed us to come closer to solving thematic problems in its most substantive and concrete manifestations. A detailed analysis of the transformation processes of public life of a particular territorial, local unit gives an idea to the methods, forms, means, efficiency, consequences and perception of the population of the region of all aspects of public policy out by the authorities of the specified period. Keeping the chronomical principle and material statements, emphasis is placed on the importance of the region on interstate relations on the eve of the Soviet-German conflict.

Key words: Western Ukraine, Ternopil Region, village, socio-economic development, USSR, collective farm, Soviet power, MTS, politics, press, education, medicine and culture.

Підписано до друку 24.01.2020.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman.
Друк офсетний. Ум. др. арк. 1,9. Папір офсетний № 1.
Наклад 100. Зам. № 195.

Видавництво «Укрмедкнига»
Тернопільського державного медичного
університету імені І. Я. Горбачевського,
майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна
майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна